

УДК 342.72/.73

Островська Б. В. – кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права Київського національного
лінгвістичного університету, м. Київ

ПРАВО НА ЖИТТЯ Й ЦІЛІСНІСТЬ ОСОБИ: БІОЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕВОЛЮЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Проаналізовано низку міжнародних документів у контексті взаємозв'язку права на життя та права на цілісність. Доведено, що останнє постає невід'ємною складовою права на життя в умовах виникнення загроз, пов'язаних із застосуванням окремих досягнень біології та медицини. Констатовано трансформацію уявлення про право на життя не лише як фундаментального права людини, а й як комплексу прав, які стосуються її життя.

Ключові слова: право на життя, право на цілісність, гідність людини, недоторканність людини, права людини, біоетика, концепція права життя.

Права людини, які їй притаманні від природи та якими її наділила держава, тісно взаємодіють. Фундаментальні права людини безпосередньо пов'язані з фізичним існуванням її як біологічної істоти. Передусім, ідеться про права людини, що стосуються недоторканності її життя та гідності, а також гуманного ставлення до неї (право на життя, повагу до її гідності, заборона катувань, жорстокого, нелюдського чи принизливого покарання або поводження). Із розвитком досягнень науково-технічного прогресу в біології та медицині збільшились можливості щодо управління й контролю за процесом життя людини, що активізувало проблему захисту її прав, виокремивши право на цілісність особи.

Первинний зміст права на життя було визначено необхідністю правового закріплення гуманного ставлення до людини, що виявилось у забороні смертної кари, катувань, жорстокого, нелюдського, а також такого, що принижує гідність, поводження й покарання.

Заборона застосовувати насильство відносно людини, проводити над нею експерименти й знущатися з неї була зумовлена злочинами нацистського режиму. Особлива жорстокість і нелюдське ставлення слугували атрибутом концентраційних таборів як осередків масового знищення мільйонів невинних людей, а також місць проведення примусового донорства, медичних дослідів над в'язнями, які зазвичай закінчувалися їх смертю. У м. Дахау (Німеччина) 22 березня 1933 року було засновано перший нацистський концентраційний табір, з якого розпочалося формування цілої мережі таких організацій. Загалом функціонувало понад 14 тис. концентраційних таборів як на території Німеччини, так й окупованих нею територій, через які пройшли близько 20 млн людей, 12 млн з яких загинули (шосту частину з них становили діти, яких часто використовували як донорів для німецьких солдат). Знуцання над людьми, що призводили до їх смерті, а також масові знищення міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі 1945–1946 рр. визнав воєнними злочинами та злочинами проти людства. Надалі ці положення було закріплено в низці міжнародних документів, зокрема в Женевських конвенціях про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року [1] та Додаткових протоколах до них [2].

У ст. 5 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року зазначено: «Ніхто не повинен зазнавати тортур, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження та покарання» [3].

Згідно зі ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, «нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» [4].

У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 19 жовтня 1973 року закріплено такі положення: «Нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її згоди піддано медичним чи науковим дослідом» (ст. 7); «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність» (ст. 9) [5].

Ці положення було деталізовано в спеціальному міжнародно-правовому акті ООН – Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність,

видів поведження і покарання від 10 грудня 1984 року [6], а також у Європейській конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26 листопада 1987 року [7].

Американська Конвенція про права людини від 22 листопада 1969 року, або Пакт Сан-Хосе, у контексті права на гуманне ставлення також визначає: «Нікого не можна піддавати катуванню або жорстокому, нелюдському чи принизливому покаранню або поводженню» (ч. 2 ст. 5); «Кожна людина має право на повагу до своєї фізичної, психічної та моральної *цілісності*» (ч. 1 ст. 5) [8], (курсив наш. – Б. О.). У другому висловлюванні було вперше вжито поняття цілісності людини, яке враховує одразу декілька аспектів: фізичний, психічний і моральний.

Порівняно з первинним значенням права на особисту недоторканність, яке воно мало в перших міжнародно-правових актах із прав людини, в умовах активного застосування науково-технічних досягнень у галузі біомедицини воно набуло нового змісту. Так, у прийнятій Радою Європи Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенції про права людини та біомедицину від 4 квітня 1997 року (відомій як Конвенція Ов'єдо) проголошено: «Сторони цієї Конвенції захищають гідність і тотожність усіх людей та гарантують кожній особі – без дискримінації – повагу до її *недоторканності* та інших прав і основних свобод щодо застосування біології та медицини» (ст. 1) [9] (курсив наш. – Б. О.).

Закономірним результатом провадження європейської політики захисту прав людини у сфері біомедицини стало прийняття 7 грудня 2000 року Хартії основних прав Європейського Союзу (далі – Хартія) [10]. Вона стала першим міжнародним регіональним документом, який закріпив низку положень, що стосувалися права на цілісність як фундаментальної складової прав людини.

Розділ I Хартії («Гідність») присвячено питанням, пов'язаним із гідністю людини. Він містить три статті, які стосуються фундаментальних прав людини, що тісно пов'язані між собою. Зокрема, у ст. 1 «Гідність людини» визначено, що «Гідність людини є *недоторканною*. Її слід поважати й захищати»

* Мовою оригіналу: «Every person has the right to have his physical, mental, and moral *integrity* respected».

(курсив наш. – Б. О.). У ст. 2 «Право на життя» йдеться: «1. Кожна людина має право на життя. 2. Нікого не може бути засуджено до смертної кари чи страчено». Водночас зміст ст. 3 «Право на особисту недоторканність» безпосередньо пов'язаний із поняттям цілісності.

На рівні національного законодавства в Конституції України проголошено: «Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям» (ст. 28). Окрім цього, тут зазначено, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), представлену в контексті гуманного ставлення до заарештованої чи затриманої особи як її права.

У ч. 3 ст. 281 Цивільного кодексу України «Право на життя» визначено особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи. Тут ідеться: «Медичні, наукові та інші досліді можуть провадитися лише щодо повнолітньої дієздатної фізичної особи за її вільною згодою. Клінічні випробування лікарських засобів проводяться відповідно до закону». Водночас ст. 289 визначає право на особисту недоторканність, яке одночасно відображає як кримінальні, так і біомедичні аспекти: «фізична особа має право на особисту недоторканність» (ч. 1); «фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню» (ч. 2); «фізична особа має право розпорядитися щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам» (ч. 4) [11].

Проаналізувавши положення вищезазначених документів, можна констатувати, що в сучасній українській правовій термінології нагальним є питання щодо правильності перекладу поняття «integrity», який би точно розкрив його зміст, а також доречність ототожнення його з іншими термінами (наприклад, поняттям «недоторканність»), яке часто вживають за аналогією з російським законодавством.

Під час перекладу фраз «the right to *integrity* of the person» та «*integrity* of the person» (ст. 3 Хартії) в офіційних документах та науковій літературі російською мовою вживають «право на личную

неприкосновенность» та «*неприкосновенность личности*» (курсив наш. – Б. О.).

Натомість термін «*inviolability*» у ст. 1 Хартії в широкому значенні вжито як «недоторканність»: «*human dignity is inviolable*» (рос. «достоинство человека *неприкосновенно*»).

Водночас поняття «особиста недоторканність» доцільно вживати в контексті ст. 3 Загальної декларації прав людини «*Everyone has the right to life, liberty and security of person*» – «Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність», ст. 6 Хартії «*Right to liberty and security*» – «Право на свободу та особисту недоторканність» та ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «*Everyone has the right to liberty and security of person*» – «Кожен має право на свободу та особисту недоторканність» (курсив наш. – Б. О.).

Отже, з огляду на зміст Хартії, право на цілісність («*the right to integrity*») стосується саме біомедичної сфери. Натомість поняття «особиста недоторканність» («*inviolability of the person*», «*security of person*») вжито в контексті персональної свободи та захисту від незаконного арешту чи затримання (поруч із недоторканністю житла людини, її власності, кореспонденції тощо). Отже, в українському перекладі доцільно оперувати терміном «цілісність».

Цілісність людини стає невід'ємною складовою її права на життя, адже відображає сутність буття людини як біологічної істоти, життя якої (на будь-якій стадії розвитку) може опинитися під загрозою у зв'язку із застосуванням окремих досягнень біології та медицини. Науково-технічний прогрес зумовив потребу в розширенні змісту й переліку прав людини.

Нині спостерігається тенденція до розширення прав людини в контексті міжнародного права, їх деталізація з огляду на загальну моральну допустимість застосування таких досягнень відносно людини. Зокрема, нагальними стали питання щодо захисту геному людини від протиправних втручань, права на життя на пренатальній стадії розвитку людини, порушення принципу інформованої згоди у сфері донорства, у тому числі

* Наведені формулювання статей у російськомовному варіанті перекладають так само, крізь призму поняття «личная неприкосновенность».

посмертного (повага до цілісності тіла після смерті людини), трансплантації захисту від недобровільного біомедичного втручання в організм людини (проведення медико-біологічних експериментів) тощо.

Розширюється, власне, і зміст права на життя в контексті міжнародного права. Воно вже є не лише особистим правом людини, а й запорукою безпеки людського роду, або *human race*. Передусім, воно передбачає встановлення заборон на протиправні дії, що посягають на людську гідність (катування, жорстоке, нелюдське й таке, що принижує гідність, поводження або покарання, проведення примусових медичних або наукових дослідів на людині) та права на особисту недоторканність. Із розвитком науково-технічного прогресу в біології та медицині його зміст доповнює право на цілісність.

Право на життя в сучасних умовах охоплює низку інших прав людини, комплекс яких визначає захист життя людини та стосується права людини на життя не лише в контексті правової охорони (заборони смертної кари, тортур тощо), а й охоплюють біоетичні аспекти, пов'язані з розвитком науково-технічного прогресу в біології та медицині. Їх можна вважати фундаментальними правами, які забезпечують існування людини та визначають мінімальні стандарти гідного ставлення до неї. Ці права часто виокремлюють як самостійну категорію – біологічні права (їх зараховують до четвертого покоління прав людини) [12].

Активний розвиток біології та медицини, який впливає на життя людини, її права та гідність, зумовлює потребу в кодифікації біоетичних норм, що дало б змогу ефективно їх застосовувати в механізмі національного й міжнародно-правового захисту прав людини у сфері біомедицини. Це сприяло б загальній уніфікації термінології, уникненню розбіжностей у тлумаченні норм, а також скорочення застосування аналогії закону (як внутрішньогалузевої, так і міжгалузевої) та аналогії права загалом, розширенню (деталізації) змісту окремих (біоетичних) прав людини. Також нині існує потреба в удосконаленні наявних і створенні нових ефективних механізмів міжнародно-правового захисту прав людини, здатних охопити окрему категорію біоетичних прав.

Польський учений Р. А. Токарчик зазначає: «На сьогодні активно розвивається біотехнологія, котра водночас пробуджує

великі сподівання та серйозні загрози для головної цінності, якою завжди є життя. У зв'язку з цим традиційна етика трансформується в біоетику, традиційне право – у біоправо, традиційна юриспруденція – у біоюриспруденцію. Ці перетворення стосуються також прав людини, яким потрібно було б надати нової форми права життя – біоправо» [13]. Отже, можна констатувати появу нової концепції біоправ людини – концепції права життя («the concept of the law of life»).

У сучасних умовах зміст права на життя розширюється настільки, що його вже не можна трактувати лише в контексті відміни смертної кари, міжнародної відповідальності за вчинення військових злочинів і злочинів проти людства, але з урахуванням розвитку біотехнологій, які зумовлюють серйозні явні та приховані загрози для головної цінності людини – її життя. Саме такий підхід спонукає до трансформації уявлення про право на життя не лише як фундаментального права людини, а й як комплексу прав, які стосуються життя людини, зокрема крізь призму біоетики та міжнародного права. Можемо стверджувати, що права людини у сфері біоетики нині становлять новий актуальний біоетичний напрям у міжнародному праві прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Geneva Conventions on the Protection of Victims of War, signed on 12 August 1949 [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/GC-senReport.pdf. – Title from the screen.
2. Protocols Additional to the Geneva Conventions, adopted on 8 June 1977 [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc_002_0321.pdf. – Title from the screen.
3. Universal Declaration of Human Rights, proclaimed by the United Nations General Assembly in Paris on 10 December 1948 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf. – Title from the screen.
4. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, opened for signature in Rome on 4 November 1950 and came into force in 1953 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf. – Title from the screen.
5. International Covenant on Civil and Political Rights, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966 entry into force 23 March 1976 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>. – Title from the screen.
6. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 39/46 of 10 December 1984, entry into force 26 June 1987, in accordance with article 27 (1) [Electronic resource]. – Mode of

access: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CAT.aspx>. – Title from the screen.

7. European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment [Electronic resource]. – Mode of access: <https://rm.coe.int/168007a67f>. – Title from the screen.

8. American Convention On Human Rights «Pact of San Jose, Costa Rica» (B-32) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.oas.org/dil/treatiesB-32AmericanConventiononHumanRights.htm>. – Title from the screen.

9. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine (Oviedo, 4.IV.1997), No. 164 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/164>. – Title from the screen.

10. Charter of Fundamental Rights of the European Union [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf. – Title from the screen.

11. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. Назва з екрана.

12. Тиріна М. П. Особливості функціонування та проблеми реалізації прав і свобод людини і громадянина нового покоління у сучасній державі (на прикладі біологічних) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / М. П. Тиріна. – Маріуполь, 2013. – 20 с.

13. Tokarczyk R. O konieczności transformacji koncepcji praw człowieka w koncepcję prawa życia [Electronic resource]. – Mode of access: http://dlibra.umcs.lublin.pl/Content/21426/czas4058_59_2_2012_7.pdf. – Title from the screen.

REFERENCES

1. *Geneva Conventions on the Protection of Victims of War, signed on 12 August 1949*. Retrieved from https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/GC-senReport.pdf.

2. *Protocols Additional to the Geneva Conventions, adopted on 8 June 1977*. Retrieved from https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc_002_0321.pdf.

3. *Universal Declaration of Human Rights, proclaimed by the United Nations General Assembly in Paris on 10 December 1948*. Retrieved from http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf.

4. *The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, opened for signature in Rome on 4 November 1950 and came into force in 1953*. Retrieved from http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

5. *International Covenant on Civil and Political Rights, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966 entry into force 23 March 1976*. Retrieved from <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>.

6. *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 39/46 of 10 December 1984, entry into force 26 June 1987, in accordance with article 27 (1)*. Retrieved from <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CAT.aspx>.

7. *European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*. Retrieved from <https://rm.coe.int/168007a67f>.

8. *American Convention On Human Rights «Pact of San Jose, Costa Rica» (B-32)*. Retrieved from http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm.

9. *Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine* (Oviedo, 4.IV.1997), No. 164. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/164>.

10. *Charter of Fundamental Rights of the European Union*. Retrieved from http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.

11. Tsyvilnyi kodeks: vid 16 sich. 2003 r. No. 435-IV [Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 435-IV. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].

12. Tyrina, M.P. (2013). *Osoblyvosti funktsionuvannia ta problemy realizatsii prav i svobod liudyny i hromadianyna novoho pokolinnia v suchasni derzhavi (na prykladi biologichnykh) [Features of functioning and problems of realization of rights and freedoms of man and citizen of a new generation in the modern state (on an example of biological)]*. Mariupol [in Ukrainian].

13. Tokarczyk R. *O koniecznosci transformacji koncepcji praw człowieka w koncepcję prawa życia*. Retrieved from http://dlibra.umcs.lublin.pl/Content/21426/czas4058_59_2_2012_7.pdf.

Стаття надійшла до редколегії 06.11.2017

Ostrowska B. – *Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Law of the Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine*

Right to Life and Right to the Integrity of the Person: Bioethical Aspects of Human Rights Evolution

The article presents the current modern bioethical trend in the international human rights law, since progress in biology and medicine has increased the ability to manage and control the human life process, which raises the issue of human rights protection.

The analysis of a number of international documents (Universal Declaration of Human Rights; Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, International Covenant on Civil and Political Rights; Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment; European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment; Pact of San Jose; Oviedo Convention; Charter of Fundamental Rights of the European Union and others) in the context of the relationship between the right to life and the right to integrity, which becomes an integral part of it, in connection with

the threat to humans life in the application of some achievements in biology and medicine, has been performed.

The author notes the tendency towards the expansion of human rights in the context of international law, their detail in view of the general moral validity of the application of such achievements to human beings: particularly in issues of protection the human genome against unlawful interference, rights to life on the prenatal stage of human development, violation the principle of informed agreement on donation and transplantation (in particular post-mortem), protection against involuntary biomedical interference in the human body, etc.

Accented on expanding the content of the right to life, which ceases to be only individual human rights, but it is the guarantee of security of human race. First, it is provided by imposition of prohibitions on illegal acts that degrade human dignity (torture, cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, involuntary medical or scientific research on humans), and is supplemented by the right to security of a person. With the development of scientific and technological progress in biology and medicine, its content is expanded by the right to integrity.

Currently, the content of the right to life is being extended so much that it cannot be interpreted only in the context of abolition of the death penalty, international responsibility for committing war crimes and crimes against humanity, etc., but in view of the development of biotechnology which cause serious overt and hidden threat to the main value of human – his life. This approach leads to the transformation of the idea of the right to life, not only as the main fundamental human rights, but as a set of rights relating to life through the prism of bioethics and international law.

The author states that the constant development of biology and medicine, which affects human life, its rights and dignity, necessitates the codification of bioethical norms. It would allow to use them effectively in the mechanism of national and international legal protection of human rights in the field of biomedicine. It would also contribute to the general unification of terminology in order to avoid divergences in the interpretation of norms. There is also a need to improve existing and create new effective mechanisms for international human rights protection that would cover a specific category of biomedical issues.

Keywords: right to life, right to the integrity, dignity of a person, inviolability of the person, human rights, bioethics, concept of the law of life.